

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.7>*М. А. Барсуک**кандидатка юридичних наук
orcid.org/0000-0001-6560-1024*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ СУДДІВ ЯК АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена уточненню сутності соціального захисту суддів в Україні, як актуального питання розбудови правової та соціальної держави. Встановлюється, що основний зв'язок розбудови правової та соціальної держави із соціальним захистом суддів об'єктивується у місії та ролі суду в процесі цивілізаційного розвитку держави. Вказане пояснюється тим, що ефективність здійснення правосуддя можливо тоді, коли судді характеризуються належним рівнем соціальної безпеки. Хоча соціальний захист – це завжди актуальне питання для соціальної та правової держави, це питання актуалізується: в умовах, за яких держава перебуває у множинні кризових явищ, що сковують можливості держави в реалізації нею соціальної функції; щодо категорій осіб, які перебувають в стані соціальної небезпеки чи осіб, котрі можуть потрапити у такий стан, результатом чого можуть стати публічно небезпечні наслідки. Забезпечення соціального захисту (загалом та суддів зокрема) на нормативному, інституційному та інших рівнях відбувається в умовах трансформації соціальної сфери України, обумовленої її європеїзацією, понизуванням принципами ринкової економіки та впливом соціальної сфери на становлення в Україні ринкової економіки соціальної держави. Таким чином, забезпечення соціального захисту суддів – це питання, яке повинно враховуватись в судово-правових реформах, а зокрема в рамках поточної судово-правової реформи. При цьому у Стратегії розвитку системи правосуддя на 2021–2023 роки не передбачено вирішення комплексу проблем, пов'язаних із недостатністю нормативно-правового та інституційного забезпечення дії правового механізму соціального захисту суддів.

Ключові слова: правова держава, соціальна безпека, соціальна держава, соціальний захист, суддя, судова влада.

Barsuk M. A. SOCIAL PROTECTION OF JUDGES AS AN URGENT ISSUE IN THE DEVELOPMENT OF THE LEGAL AND SOCIAL STATE

This article examines the significance of social protection for judges in Ukraine, asserting its importance within the evolution of a legal and social state. It highlights the vital connection between the development of the legal and social state and the social protection of judges, a relationship that is reflected in the court's mission and its role in the state's civilizational progression. This connection is grounded in the understanding that the effective administration of justice is contingent on judges having adequate social security. While social protection is integral to a social and legal state, its importance is heightened in circumstances where the state is beset by multiple crises that impair its ability to perform its social function. Social protection, inclusive of judges, takes place at normative, institutional, and other levels within the context of Ukraine's social sphere transformation due to Europeanization, the influence of market economy principles, and the interplay between the social sphere and the formation of a welfare state in Ukraine. The article posits that the process of depoliticization and comprehensive assurance of the independence of Ukraine's justice system should begin with a simultaneous process of forming and improving the legal mechanism of social protection for judges. However, it is noted that the Strategy for the Development of the Justice System for 2021–2023 does not address the myriad problems related to the insufficiency of regulatory and institutional support for implementing the legal mechanism of social protection for judges.

Key words: constitutional state, social security, welfare state, social protection, judge, judiciary.

Постановка проблеми. Однією з визначальних передумов подальшого розвитку України, як правової та соціальної держави, що успішно реалізує свої євроінтеграційні прагнення, є нормативно-правове та інституційне вдосконалення, з одного боку, системи забезпечення гарантованих на конституційному рівні основних прав і свобод людини та громадянина [1, с. 172–173], а з іншого боку – системи правосуддя, правового статусу судів в Україні. Особливого значення в цьому питанні набуває забезпечення гарантій

правового статусу судів, що будуть ефективними у тому разі, коли в дійсності дотримуватимуться засади призначуваності та незмінюваності суддів, судової несумісності, а також незалежності суддів. При цьому в рамках триваючої судово-правової реформи серед вказаних засад найбільшу увагу необхідно приділити саме комплексному забезпечення гарантій незалежності суддів, що є багатоаспектною гарантією, адже вона «виконує функцію захисту суддів від зовнішнього тиску» [2, с. 61], який може об'єктивуватись у різ-

них типах впливів на суддів з неправомірною метою.

Серед найбільш ефективних заходів мінімізації ризиків неправомірного впливу на суддів, а також негативного ефекту таких ризиків (головним чином тоді, коли вони не можуть бути в повній мірі усунуті), поза сумнівів, є заходи посилення соціальної безпеки суддів. Вказане пояснимо тим, що відповідні соціально-захисні заходи в дійсності сприяють створенню умов, за яких будь-який суддя характеризуватиметься належним обсягом матеріального, житлово-побутового, страхового, пенсійного, оздоровчо-рекреаційного та ін. ресурсного потенціалу, що знижуватиме соціальну вразливість судді (судді у відставці, а також членів їх сім'ї) загалом та перед різноманітними факторами, що загрожують незалежності та самостійності суддів, зокрема. Іншими словами, належне формування та забезпечення ефективної дії правового механізму соціального захисту суддів – це базова умова, коли суддя може існувати (в рамках службового та позаслужбового життя) в умовах, що відповідають його людській гідності, а відтак спроможний об'єктивно культивувати справедливість у суспільстві та державі, твердо стоячи на засадах верховенства права, людиноцентризму, законності, справедливості, рівності, непідкупності. У контексті викладеного соціальний захист суддів в Україні постає в якості особливого та актуального питання розбудови нашої держави в якості соціальної та правової держави, що є проблемою, котра потребує детального наукового осмислення в контексті поточних подій.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Сутність і проблематику соціального захисту суддів в контексті поточних проблем, що мають місце в сфері реалізації державою соціальної функції, вже прямо чи опосередковано досліджувались у наукових напрацюваннях багатьох українських вчених, серед яких: О.О. Беспалов, Н. Гук, В.О. Журавель, Г.А. Зуб, М.І. Іншин, О.В. Карпушова, Е.Л. Ковалюмнус, В.Г. Костенко, Ц.В. Оганісян, А.В. Сапон, Ю.І. Соколова, О.І. Тищенко та ін. науковці. Відтак, наукові напрацювання українських вчених і дослідників, присвячених проблематиці соціальної безпеки суддів в Україні, а також критичний аналіз дії правового механізму соціального захисту вказаного кола працівників зі спеціальним трудовим статусом засвідчує: 1) той факт, що соціальний захист суддів – безсумнівно залишається теоретичним і практичним питанням, котре характеризується надзвичайною актуальністю, а саме в контексті побудови України в якості соціальної та правової держави; 2) те, що значна частина наукових досліджень і розвідок, в яких розкривається сутність соціального захисту суддів в контексті розбудови право-

вої і соціальної держави, не враховує множини поточних проблем (зокрема, в частині реалізації соціальної функції держави щодо суддів), а отже потребує актуалізації.

Відтак, **метою** статті є уточнення сутності соціального захисту суддів в Україні, як актуального питання розбудови правової та соціальної держави. Для досягнення цієї мети слід виконати такі **завдання**: 1) виокремити та проаналізувати основні аргументи, що засвідчують актуальність соціального захисту суддів в контексті поточного процесу побудови України, в якості соціальної та правової держави; 2) узагальнити результати дослідження та окреслити перспективні напрями науково-практичної дискусії щодо соціального захисту суддів в Україні за сучасних умов її цивілізаційного розвитку, спрямованого на набуття членства в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Спершу зазначимо, що *базовим аргументом* актуальності проблематики соціального захисту суддів в Україні в контексті її розвитку як правової та соціальної держави, є *місія та роль суду в процесі цивілізаційного розвитку держави*. Зокрема, О.В. Карпушова зауважує, що судова влада, котра виявляється в рамках трудової діяльності судді, характеризує певний етап цивілізаційного розвитку суспільства. Між тим, дійсна відповідність судової влади поточним цивілізаційним тенденціям європейських соціальних і правових держав пов'язується із об'єктивним забезпеченням її незалежності [3, с. 249], що є базовою характеристикою загального правового статусу судді, котра прямо пов'язана із феноменом соціальної безпеки, що в свою чергу постає в якості фундаментальної умови належного функціонування системи правосуддя загалом. На цю ж обставину звертає увагу також І.Є. Туркіна, на думку якої, успішне виконання системою правосуддя покладених на неї завдань пов'язано із комплексом умов, серед яких: «у населення держави повинно існувати абсолютна довіра до суддівського корпусу»; «органи судової влади повинні мати відповідне кадрове та матеріальне забезпечення» [4, с. 11]. При цьому, слід констатувати, що публічна довіра до суду, авторитет посади судді, а також матеріальне забезпечення суддів, звісно, не вичерпує комплекс потреб суддів у забезпеченні їх соціальної безпеки.

Що ж стосується *інших основних доводів*, які засвідчують актуальність соціального захисту суддів в контексті побудови України, як сучасної правової та соціальної держави, то на користь цієї думки слід навести такі аргументи:

1) *соціальний захист – це завжди актуальне питання для соціальної та правової держави, а особливо: а) в умовах, за яких держава перебуває у множинні кризових явищ, що сковують можливості держави в реалізації нею соціальної функції;*

б) щодо категорій осіб, які перебувають в стані соціальної небезпеки чи осіб, котрі можуть потрапити у такий стан, результатом чого можуть стати публічно небезпечні наслідки. Право будь-якої людини на соціальний захист на сьогоднішній день є одним з найважливіших соціально-економічних прав, яке може бути передбачено в будь-якій державі, однак, дане право гарантується та може бути в належному вигляді реалізовано лише в правовій та соціальній державі, що багато в чому й визначає можливість віднесення такої держави як соціальної держави. Разом з тим, зазначені умови реалізації права на соціальний захист та існування соціальної держави мають місце в дійсності тоді, коли ця дійсність об'єктивно характеризується ідеальними умовами вираження соціальної функції права, а саме – умовами відсутності економічних бар'єрів для реалізації державою своєї соціальної функції. Вказане обумовлено тим фактом, що реалізація соціально-економічних прав людини і громадянина завжди перебуває у безпосередній залежності від рівня економічного розвитку держави, в якій ці права реалізуються [1, с. 172], й право людини на соціальний захист не є винятком з цього правила.

Український вчений та суддя О.О. Беспалов ще в 2015 році цілком справедливо констатував, що «на сьогодні питання соціального забезпечення різних верств населення в Україні стоїть дуже гостро» [5, с. 172]. Цілком очевидно, що з 2015 року ця проблема була значним чином ускладнена: а) початком тривалої агресії проти України, здійснюваної Російською Федерацією та окупацією нею окремих територій нашої держави; б) пандемією коронавірусної інфекції COVID-19, яка заблокувала можливості нормального соціального життя не лише українців, але й практично всього людства з весни 2020 року; в) початком широкомасштабної Російсько-Української війни (24 лютого 2022 року), яка не лише призвела до смертей, каліцтва і тяжких психофізіологічних страждань мільйонів українців, руйнування сотень населених пунктів й інфраструктури в Україні, але й також на фоні постковідної економіки загострила ризики настання продовольчої, економічної та множини інших криз, що стали сукупною площиною для початку масштабної економічної рецесії, більш руйнівної, аніж в 2008 році.

Отже, не викликає заперечень думка, що в Україні, котра з 2015 року перебуває у вкрай складному стані соціально-економічного розвитку, питання повноцінної реалізації державою соціальної функції поступово відтіняється питанням виживання самої держави. Утім, попри вказане слід наголосити на тому, що в дійсності, будь-яка сучасна держава, навіть та, яка знаходиться

в такому ж складному стані, що і Україна, може поступово подолати проблеми власного виживання тоді, коли її громадяни будуть характеризуватись належною мірою безпеки, головним чином – соціальної безпеки. Саме в умовах забезпечення ефективності публічно-владної діяльності, що спрямовується на формування нормативно-правового, інституційного та діяльнісного фундаменту, на основі якого забезпечуються реальні можливості здійснення та реалізації соціально-економічних прав людини (тобто, тоді, коли будь-яка особа може існувати в умовах належного рівня соціальної безпеки): а) підтримується економічна активність в державі за рахунок долучення до такої активності тих категорій осіб, які через стан соціальної небезпеки не спроможні вести нормальне соціальне життя, результати якої впливають на економічну активність в державі; б) зменшуються темпи збільшення видатків з Державного бюджету на соціальну підтримку соціально вразливих верств населення (адже такі категорії осіб долучаються до групи соціально та економічно активних людей, зокрема, за рахунок їх залучення до сфери праці та зайнятості).

Відтак, за вказаних умов забезпечення реалізації права на соціальний захист є виявом логіки, за якої держава дбає про громадян таким чином, **щоби громадяни в результаті цього могли подбати про себе і своїх близьких.** Отже, соціальний захист тоді, коли він здійснюється суб'єктами владних повноважень для забезпечення соціальної безпеки громадян (головним чином тих, які можуть долучитись до економічно активних верств населення) не є примітивною однокроковою діяльністю, а виявом цілісної багатоходової стратегії.

При цьому особливо актуальним вказане питання постає щодо осіб, які в силу своєї професії, займаної ними посади і функцій, що на ній ними виконується, можуть чинити значний вплив на стан забезпечення прав людини в державі, а також на розвиток держави в якості сучасної правової, демократичної та соціальної держави. Серед таких працівників слід виокремити професійних публічних службовців, а особливо – державних службовців, адже ігнорування забезпечення реалізації ними права на соціальний захист призводить до того, що вони можуть опинитись в стані соціальної уразливості, за якого вони не будуть спроможні належним чином виконувати функції держави, наслідком чого безумовно може бути загострення питання виживання самої держави (особливо гостро це питання постає в умовах триваючої повномасштабної Російсько-Української війни);

2) *забезпечення соціального захисту на нормативному, інституційному та інших рівнях відбувається в умовах трансформації соціаль-*

ної сфери України, обумовленої її європеїзацією, пронизуванням принципами ринкової економіки та впливом соціальної сфери на становлення в Україні ринкової економіки соціальної держави. Не викликає заперечень, що в умовах сьогодення жодна людина не може використовуватись жодною іншою людиною, її праця не може вважатись товаром, а сама людина не може бути зведена до об'єкта, механізму чи машини [6, с. 473]. Відхід від цієї логіки вказує на цивілізаційну незрілість суспільства та держави, а отже – й неможливість долучення такої держави до ЄС. При цьому провідна українська вчена і суддя О.В. Епель констатує, що в нашій державі спостерігаються порушення соціальних прав громадян, попри те, що «вони закріплені прямо в Основному Законі» [7, с. 5]. Особливу небезпеку в цьому набуває проблема недостатності забезпечення соціальної безпеки суддів, а також порушення їх соціальних прав, звуження можливостей реалізації їх права на соціальний захист. Вказане пояснюється тим, що робота судді пов'язана з: а) особливим психофізіологічним навантаженням [8, с. 95], виснажливістю, що потребує різноманітних компенсацій; б) унеможливленням згортання розвитку держави в якості соціальної, правової та демократичної держави [9], а отже – виконання суддею покладених на нього функцій сприяє культивуванню в суспільстві справедливості та торує шлях такого суспільства до задоволення його євроінтеграційних прагнень;

3) *забезпечення соціального захисту суддів – це питання, яке повинно враховуватись в судово-правових реформах, а зокрема в рамках поточної судово-правової реформи, що має бути завершена до 2023 року.* З моменту відновлення незалежності нашої держави, пов'язаним із офіційним проголошенням державної незалежності України, у відповідності до «вимог формування правової державності були зроблені конкретні кроки по створенню організаційних, правових, економічних і інших умов, необхідних для незалежності судової влади» [10, с. 103]. При цьому, приймаючи до уваги той факт, що незалежність судової влади неможлива без суддів, які будуть характеризуватись належним рівнем соціальної безпеки, можна припустити, що початок процесу деполітизації та комплексного унезалежнення системи правосуддя України відбувалась із паралельним процесом становлення та удосконалення дії правового механізму соціального захисту суддів в Україні. З цього приводу, наприклад, український науковець і суддя О.О. Беспалов зауважує, що «соціальне забезпечення суддів є одним із пріоритетних напрямків судово-правових реформ останніх років» [5, с. 172]. Частково погоджуючись із науковцем зазначимо, що питання забезпечення соціальної безпеки суддів повинно

було би стати таким (тобто, пріоритетним), утім, в дійсності здійсненні та триваюча судово-правова реформа не в належній мірі враховує потребу модернізації системи соціального захисту суддів, приведення її до міжнародно-правових (зокрема, міжнародних регіональних – європейських) норм і стандартів соціального захисту населення та окремих верств населення (зокрема, професійних публічних службовців, якими є судді), хоча з прийняттям нового законодавчого акту про судоустрій та статус суддів питання соціального захисту суддів все ж таки набули множини так званих «цивілізаційних рис».

На підтвердження ускладненості стану вирішення вказаного питання в рамках судово-правових реформ (головним чином, триваючої по сьогодні) зазначимо, що в Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, котра набрала чинності 15 червня 2021 року, серед «основних проблем» названо неефективність системи соціального забезпечення гарантій незалежності судової влади. При цьому критичний аналіз напрямів вирішення цієї проблеми (підпункти 4.2.1 і 4.2.3 Стратегії) дає підстави стверджувати, що у вказаній Стратегії не передбачено вирішення комплексу проблем, пов'язаним із недостатністю нормативно-правового та інституційного забезпечення дії правового механізму соціального захисту суддів в Україні (адже не врахована потреба удосконалення оздоровчо-рекреаційної, пенсійної, житлово-побутової та ін. форм соціального захисту суддів у нашій державі). Таким чином, попри те, що триваюча реформа здійснюється в рамках окресленої Стратегії, слід констатувати, що наявність такого стратегічного акту не унеможливорює розширення та коригування змісту такої реформи задля вирішення зазначених у цій Стратегії та ін. питань, які стосуються проблем забезпечення соціальної безпеки суддів в Україні.

Примітним також в цьому питанні є й те, що проблематиці соціального захисту суддів в Україні, як правило, не приділяється увага вчених, котрі формулюють пропозиції щодо удосконалення, уточнення засад, завдань та інших орієнтирів триваючої судово-правової реформи.

Висновки. Узагальнюючи викладене зазначимо, що проблематика соціального захисту суддів в Україні й в поточному році залишається надзвичайно актуальним теоретичним і практичним питанням. З огляду на це слід констатувати, що виклики подальшого розвитку України не лише в якості соціальної, але й правової та демократичної держави можуть бути послаблені в результаті комплексної адаптації гарантій правового статусу судді до цих викликів, а саме – шляхом посилення соціальної безпеки суддів. У той же час рух нашої держави до членства в Європейському Союзі

пожвавлюватиметься в тому разі, коли концепція гідного існування судді, як її тлумачать в європейському праві [1, с. 172–173], стане новою нормою судово-правової реформи, що має звершитись до 2023 року (відтак, необхідно посилити соціальні напрями вирішення проблем, окреслених у Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки). Все це демонструє нагальність комплексного наукового дослідження (на рівні монографії, дисертаційного дослідження) сутності та проблематики соціального захисту суддів в Україні, на основі чого необхідно сформуувати концепцію правового механізму такого захисту відповідного кола працівників, а також можливості його удосконалення в контексті руху України до членства в ЄС крізь призму поточних кризових явищ, які мають місце в нашій державі.

Література

1. Дідиченко М.А. Місце і значення соціального забезпечення суддів в Україні у контексті побудови правової соціальної держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2017. Вип. 43, Т. 1. С. 172–175.
2. Прохоров П.І. Конституційно-правовий статус суддів: основні елементи та їхня характеристика. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки.* 2020. Т. 5. С. 57–64. doi:10.18523/2617-2607.2020.5.57-64.
3. Карпушова О.В. Фінансове та організаційне забезпечення суддів як проблема ефективної роботи суддів в Україні. *Соціальне право.* 2018. № 1. С. 248–256.
4. Туркіна І.Є. Судова влада як соціальний феномен. *Державне будівництво.* 2011. № 1. С. 1–12.
5. Беспалов О.О. Структура механізму системи соціального забезпечення суддів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 33-2, Т. 2. С. 172–176.
6. Moarcăș C.A. Anticiparea vocației judecătorului și drepturile sociale în acțiune. *Revista Romana de Jurisprudenta.* 2022. № 2. Р. 473–487.
7. Епель О.В. Теоретико-практичні основи захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні : монографія. Харків : Панов, 2020. 388 с.
8. Пузанова В.В., Гладкий В.В. Забезпечення психічного здоров'я суддів з метою поліпшення якості здійснення правосуддя. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: зб. тез Всеукр. наук. конф. (м. Хмельницький, 23–30 квітня 2018 р.).* Хмельницький: ХУУП, 2018. С. 94–97.
9. Hudzik J.P. Teoria i historia monopolu na władzę w demokracji. *Studia Politologiczne.* 2020. Vol. 55. S. 78–109.
10. Ковалів М.В., Гудима В.В., Приведа А.В. Адміністративно-правовий статус судді. *Публічне адміністрування та національна безпека.* 2021. № 3 (19). С. 101–107.